दूग्ध सहकारी संस्थाले किसानहरुको पारिवारीक आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभावः रामनगर गा.वि.स. नवलपरासी

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग,
अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग अर्न्तगत स्नातकोत्तर तहको
आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागी प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता :
खेमा कुमारी शाही
स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्ष
परीक्षा क्रमाङ्क २८११९३/२०६८
त्रि.वि.दर्ता न. २४००-९५
क्याम्पस रोल.न. २५६१
भर्ना बर्ष : २०६७

शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग
अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर २०७३

सिफारिस पत्र (RECOMMENDATION LETTER)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय केन्द्रिय विभाग,अर्थशास्त्र शिक्षा अर्न्तगत स्नातकोत्तर तह एम.एड.दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि **दूग्ध सहकारी संस्थाले किसानहरुको पारिवारिक आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव रामनगर गा.वि.स., नवलपरासी** शिर्षक शोधपत्र खेमा कुमारी शाहीले मेरो निर्देशनमा रही तयार पार्नु भएको हो । उहाँले तयार पार्नु भएको यो शोधपत्र प्रति म सन्तुष्टि छु ।

उहाँको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दै आवश्यक मूंल्याङ्न सहित अनुमोदनको लागि प्रस्तुत शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछ ।

शोधपत्र निर्देशक

....

उप.प्रा.मीनराज पौडेल

त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग,

अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग

कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र (APPROVAL LETTER)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग अर्न्तगत अर्थशास्त्र शिक्षा विषयमा स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि श्री खेमा कुमारी शाहीले प्रस्तुत गर्नु भएको **दुग्ध सहकारी संस्थाले किसानहरुको पारिवारीक आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव रामनगर गा.वि.स., नवलपरासी** शीर्षकको शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्का समिति

१. विभागीय प्रमुख ....

उप.प्रा.मिनराज पौडेल

२. बाह्य परिक्षक ....

प्रा.डा.महेशराज दाहाल

३. शोधपत्र निर्देशक ....

उ.प्रा. मिनराज पौडेल

मितिः

कृतज्ञताज्ञापन पत्र (ACKNOWLEDGEMENTS)

शिक्षाशास्त्र संकाय,अर्थशास्त्र शिक्षा अर्न्तगत स्नातकोत्तर तह द्धितीय वर्षको आंशिषक आवशयकता पुरा गर्ने, प्रयोजनका लागि दूग्ध सहकारी संस्थाले किसानहरुको पारिवारीक आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा गा.वि.स.पारेको प्रभाव,रामनगर गा.वि.स.नवलपरासी शीर्षक राखी अनुसन्धानात्मक शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ । यो शोधपत्र लेखनका क्रममा आफना हरेक समस्यालाई एकातिर पन्छाएर जुनसुकै समयमा आवश्यक सहयोग निर्देशन,प्रेरण एवं सुझाव दिदै लेखिएका विषयगत विधाहरुलाई अति सुस्म ढंगले सहयोग गर्नु हुने शोधपत्र निर्देशक श्री मीनराज पौडेल ज्यूलाई अन्तर हृदयदेखि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग,कीर्तिपुरमा रहनु भएका श्रद्धेय गुरुज्यू तथा गुरुआमा प्रति समेत हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

पठनपाठनको क्रममा अवसर प्रदान गरी यस शोधपत्र लेखनको स्थिति सम्म ल्याइ पुराउने निरन्तर संघर्ष गर्नु हुने मेरो पुज्नीय स्र्वगीय पिता जगत बहादुर शाही,माता भवि कुमारी शाही प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र लेखनका क्रममा आवश्यक पत्र पत्रिका,पुस्तक संकलन गरी लेखन कार्यका लागी सहज वातावरण मिलाई हर क्षेत्रबाट सहयोग गर्नु हुने मेरो साथीहरु क्यू प्रसाद बस्याल,विवेक बस्याल,समीप गुरुङ्ग प्रति हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । त्यस्तै प्रश्नावली र अन्तर्वाताबाट आफना अमूल्य विचारहरु राखेर प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रुपमा सहयोग गर्ने सम्पूर्ण साथीहरुलाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

खेमा कुमारी शाही

शोधकर्ता

सारसंक्षेप (Abstract)

यो अध्ययन नवलपरासी जिल्लाको रामनगर गा.वि.स.मा संञ्चालित दुग्ध सहकारी संस्थाले किसानहरुको पारिवारीक आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव शिर्षकमा गरिएको थियो । यस अध्ययनमा दुग्ध सहकारी संस्थाले किसानहरुको पारिवरीक आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्र किसानहरुको बालबालिकाहरुको शैक्षिक अवस्थाको अध्ययन गरि कार्यक्रममा भएका समस्यहरु पत्ता लगाई सुझावहरु प्रस्तुत गर्नु यस अध्ययनको प्रमुख उद्देशय रहेको छ । उक्त उद्देश्य पुरा गर्न वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक पद्धति अपनाईएको थियो । उक्त उद्देश्य पुरा गर्न वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक पद्धति अपनाईएको थियो । यस अध्ययनमा दुग्ध सहकारीका अध्यक्ष र सहकारीमा संलग्न सदस्यहरु ३२० मध्ये नमूना छनौटमा १०० जना र रामनगर गा.वि.स.का घरधुरी ३३१५ मध्ये १०० जना सदस्यहरुलाई स्रोतको रुपमा लिएको छ भने अनुसन्धानलाई सार्थक बनाउनका लागि आवश्यक अन्य तथ्याङ्कहरुका लागि द्धितीय स्रोतको रुपमा जिल्ला विकास समितिको कार्यलय नवलपरासी, डिभिजना सहकारी कार्यलय नवलपरासी रामनगर गा.वि.स.को कार्यालय, केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, केन्द्रिय सहकारी संस्था लाई द्धितीय तथ्याङ्कको स्रोत बनाइएको छ ।

द्धितीय तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने क्रममा विभिन्न पत्र पत्रिका, पुस्तक, गा.वि.स. कार्यलय, दुग्ध सहकारी संस्था, नवलपरासी जि.वि.स.केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग काठमाण्डौं लगायत विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी संस्थाबाट प्रकासित तथा अप्रकासित तथ्याङ्कहरुको सहयोग लिएको थियो । वि.स.२०६४/०१/५ गते स्थापित यस संस्थामा जम्मा शेयर सदस्य ३२० जना रहेको पाइयो । ती सदस्यहरु मध्ये ७० जना पशुपालन प्रविधि, १० जना छिमेकी बाट, २० जनाले दुग्ध व्यवसायीबाट प्रेरणको स्रोत भएको पाइयो। नमूना छनोटमा परेका सदस्य मध्ये ५ जना निराक्षर र ९५ जना साक्षरता भएको पाइयो । सदस्यहरुलाई जातीय हिसाबमा हेर्दा ब्रहमण ५५ प्रतिसत, क्षेत्री २१ प्रतिसत, मगर १० प्रतिसत, अन्य जातहरु ४ प्रतिशत भएको पाइयो । यस सहकारी संस्थाले आ.व.२०७०/७१ मा बार्षिक लगानी १९९०००००.०० र आ.व.२०७१/०७२ मा वार्षिक लगानी २६३०००००.०० भएको पाइयो । बार्षिक बचतको अवस्थालाई हेर्दा जम्मा बार्षिक आम्दानी १०४०००००.०० जम्मा बार्षिक खर्च २१००००.०० जम्म बार्षिक बचत ८३०००००.०० प्रति सदस्य बार्षिक बचत ८३०००.०० भएको पाइयो ।

विषयसूची (CONTENTS)

पृष्ठ

सिफारिस (RCOMEMMEDATION LETTER) i

स्वीकृति पत्र (APPROVAL LETTER) ii

कृतज्ञताज्ञापन (ACKNOWLEDGEMENTS) iii

सारसंक्षेप (ABSTRACT) iv

विषय सूची (CONTENTS) v

तालिका सूची (LIST OF TABLES) ix

संक्षिप्प शब्दावली (ABBERVIATION) x

अध्याय- एक (CHAPTER-ONE)

१. परिचय (Introduction) १

१.१ पृष्टभूमि (Background) १

१.२ समस्याको कथन (Statememt of the Problem) ४

१.३ अध्ययनको उद्देश्य (Objectives of the Study) ५

१.४ अनुसन्धात्मक प्रश्नहरु (Research Question) ६

१.५ अध्ययनको महत्व (Singnificat of the Study) ६

१.६ अध्ययनको सिमा (Limitations of the Study) ७

१.७ अध्ययनको संगठन (Organization of the Study) ८

१.८ मुख्य शब्दावलीको परिभाषा (Definition of the Key Terms) ९

अध्याय - दुई (CHAPTER –TWO)

२. सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन (Review of the Related Literatures) १०

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन (Review of Theorical Literatures) १०

२.२ अनुसन्धान साहित्यको पुनरावलोकन (Review of Empirical Literature) १४

२.३ साहित्यिक पुरावलोकनको प्रस्तुत अध्ययनमा उपादेयता
(Implication of the Review for the Study) १७

२.४ अनुसधान अन्तर (Research Gap) १९

२.५ अवधारणात्मक ढाँचा (Conceptual Framework) २०

२.६ कार्यात्मक अवधारण (Functional Framework) २१

अध्ययन - तीन (CHAPTER -THREE)

३. अनुसन्धान विधि तथा प्रक्रिया (Research Method and Procedures) २२
३.१ अध्ययनका ढाँचा (Research Design) २२
३.२ तथ्याङ्कका स्रोतहरु (Sources of Data) २२
३.२.१ प्रथामिक स्रोतहरु (Primary Sources) २२
३.२.२ सहायक स्रोतहरु (Secondry Sources) २३
३.३ जनसंख्या नमूना आकार र नमूना छनौट रणनीति (Papulation, Sample Size and Sampling Strategy) २३
३.३.१ जनसंख्या (Papulation) २३
३.३.२ नमुनाको आकार (Sample Size) २४
३.३.३ नमूना छनोटको रणनीति (Sampling Starategy) २४
३.४ तथ्याङ्क संकलनका साधनहरु (Data collaction Tools) २४
३.४.१ प्रश्नावलीहरु (Questionnaire) २४
३.४.२ अवलोकन सूची (Observation Sheet) २५
३.४.३ छलफल निर्देशिका (Discussion Guide) २५
३.५ तथयाङ्क संकलनका तरिकाहरू (Data collection Techinques) २५
३.५.१ अन्तरवार्ता (Interview) २५
३.५.२ प्रत्यक्ष अवलोकन विधि (Direct Observation Method) २५
३.५.३ लक्षित समूह छलफल (Focused Group Discussion) २६
३.६ तथ्याङ्क विश्लेषणको तरिकाहरू (Techniques of Data Analysis) २६

अध्याय चार (CHAPTER – FOUR)

४. तथ्याङ्कको प्रस्तुतिकरण तथा विश्लेशण (Analysis and Interpretation of Result) २७
४.१ नवलपरासी जिल्लाको परिचय (Intrduction of Nawlparasi District) २७
४.१.१ भौगोलिक अवस्था (Geographical Status) २८
४.१.२ सामाजिक स्थिति (Social Status) २८

४.१.३ शैक्षिक अवस्था (Education Status) २९
४.१.४ आर्थिक अवस्था (Economic Status) २९
४.१.५ धार्मिक तथा पर्यटकीय क्षेत्र (Religion and Farenar Area) २९
४.१.६ भू उपयोगको अवस्था (Geographical Status) ३०
४.१.७ जनसांख्कि अवस्था (Demographical Status) ३०
४.१.८ परिवार संख्या (Family members) ३१
४.१.९ परिवारमा खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धन
(Use of Enegery for Cooking Food) ३१
४.१.१० परिवारमा बत्ति वाल्न प्रयोग गरिने इन्धन (Use of Engergy for Light)३२
४.१.११ परिवारले प्रयोग गर्ने शौचालय (Use of Toilet by Family ३२
४.१.१२ जिल्लाको शैक्षिक विवरण (Description of District Education) ३३
४.१.१३ जिल्लाको साक्षर अवस्था (Literacy Condition of District) ३३
४.१.१४ कृषि तथा पशुपंन्छि (Farming and Pastorlism) ३४
४.१.१५ कृषि ऋण आपूर्ति स्थिति तथा स्रोतहरु
(Agriculture Loan and Condition) ३४
४.१.१६ विद्युत तथा उर्जा (Consumption of Electricity) ३५
४.१.१७ जिल्लाको सहकारी संस्थाहरु
(Co- Operative 0rganization in District) ३६
४.१.१८ जिल्लाको गरिबको अवस्था (Poverty Condition of Destrict) ३७
४.१.१९ मानव विकास Human Devlopment ३७
४.२. रामनगर गाँउ विकासको परिचय (Introduction of Ramnagr VDC) ३७
४.२.१ गा.वि.स.मा रहेका संभाव्यहरु(Possibility of VDC ३८
४.२.२ भौगेलिक अवस्था (Gogharphical Status) ३८
४.२.३ आर्थिक अवस्था (Economical Status) ३८
४.३ दुग्ध सहकारीको संस्थाको वर्तमान अवस्था
(Present Condition Milks Co-Operatives) ३९
४.३.१ दुग्ध सहकारीको बार्षिक आय (Annual Income of Co-Operative) ३९
४.३.२ दुग्ध सहकारीको बार्षिक खर्च

(Annual Expenditure of Milks Co- Operative) ४०
४.३.३ दुग्ध सहकारीको बार्षिक लगानी
(Annual Investment of Milks Co-Operative) ४१
४.३.४ दुग्ध सहकारीका लगानीका स्रोतहरु
(Soures of Investment milks Co- Operative) ४२
४.३.५ दुग्ध सहकारीमा कार्यरत कर्मचारी
(Working Employee in Milks Co- Operative) ४३
४.३.६ दुग्ध सहकारीको भौतिक सम्पति
(Assests of Milks Co-Operative) ४३
४.३.७ सहकारी संचालक समिति
(Management Team of Co- Operative) ४४
४.४ नमूना छनोटको जनसाख्यिक अवस्था (Sample Selection from Farmer) ४४
४.४.१ जातीय आधारमा नमूना छनोट कृषकको विवरण
(Discription of Sample Farmers by Cast) ४५
४.४.२ लिङ्गको आधार नमुना छनोट कृषकको विवरण
(Discription of Sampled Famers by Gendery) ४६
४.४.३ वडाको आधारमा दुग्ध व्यवसाय कृषकहरुको विवरण
(Word wise Description of Milks Service Farmers) ४६
४.४.४ धर्मको आधारमा नमूना दुग्धव्यवसाय कृषकहरुको विवरण
(Discription of Milks Occupation Farmers Religion) ४८
४.५ नमूना छनोट किसानको आर्थिक अवस्था (Economic Status of Milks Farmers) ४८
४.५.१ पेशाको आधारमा दुग्ध व्यवसायी किसानहरुको विवरण
(Description of Milks Farmers Occupation) ४८
४.५.२ नमूना दुग्ध व्यवसाय कृषकले पालेका पशुका जातहरु
(Animal Species of Sample Farmers) ४९
४.५.३ दुग्ध व्यवसायका लागी पुँजीको स्रोतहरु
(Sources of Fund for Milk Business) ५०
४.५.४ नमूना कृषकहरुको प्रेरणको स्रोतहरु

(Motivation Sources of Sample of Farmers) ५१
४.५.५ नमूना दुग्ध व्यवसायीहरुको तालिमको अवस्था
(Training Status of Sample Farmers) ५२
४.५.६ मूना छनोट किसानहरुको बार्षिक पारिवारीक आम्दानी
(Annual Family Income of Sampled Farmer) ५३
४.५.७ तहगत बार्षिक आम्दानी (Annual Family Income) ५४
४.५.८ क्षेत्रगत बार्षिक खर्च (Sector wise Annual Expenditure) ५५
४.५.९ तहगत बार्षिक बचत (Level wise Annual Saving) ५६
४.५.१० बार्षिक बचतको अवस्था (Deatails of Annual Saving) ५७
४.६ नमूना छनोटमा परेका किसान परिवारको शैक्षिक अवस्था (Educationa Status of Sampled Milks Farmers) ५८
४.६.१ सदस्यहरुको शैक्षिक अवस्था (Educational Status of Members) ५८
४.६.२ तहगत शैक्षिक अवस्था (Levelwise Educationa Status) ५९
४.६.३ दुग्ध सहकारी संस्थाका किसानहरुका बालबालिकाहरुको उमेरगत विवरण
(Age wise Distribution of Childrens of Milks Co- Operative Members) ६०
४.६.४ बालबालिकाहरुले पढ्ने शैक्षिक संस्था सम्बन्धी विवरण
(Details of Educational Institution Study Children) ६१
४.६.५ बालबालिकाहरुको तहगत शैक्षिक विवरण (Levewise Educational Datails of Children) ६२
४.६.६ शैक्षिक क्षेत्रमा सहकारीले पारेको प्रभाव (Impact of Co–Operative on Education Sector) ६३
४.६.७ तालिम प्राप्त गर्नेको विवरण (Detail of Training Receviver) ६४
४.७ दुग्ध सहकारी किसानहरुको उपलब्धीहरु (Achievement of Milks Farmers) ६५
४.८ सारांस (Summary of Findings) ६६

अध्याय पाँच (CHAPTER FIVE)

५. निष्कर्ष र सुझावहरु (Conclusion and Recommedations) ६९
५.१ निष्कर्ष (Conclusion) ६९

५.२ सुझावहरु (Recommendations) ७०

५.२.१ नीति सम्बन्धि सुझावहरु (Policy Related Recommendation) ७१

५.२.२ व्यवहारिक सुझावहरू (Practic Related Recommendations) ७२

५.२.३ आगामी अनुसन्धान सँग सम्बन्धित सुझावहरु (Further Research Related Recommendations) ७२

सन्दर्भ सूचि (REFERENCE)

अनुसूचीहरु (APPENDIX)

तालिका सूचि (LIST OF TABLES)

तालिका	शिर्षक	पृष्ठ
४.१	जिल्लाको जनसंख्या सम्बन्धी विगत देखि वर्तमानको अवस्था २०७२	३०
४.२	जिल्ला शैक्षिक संस्थाहरुको विवरण २०७२	३२
४.३	दुग्ध सहकारी संस्थाको बार्षिक आय विवरण २०६२	३८
४.४	दुग्ध सहकारीको खर्च विवरण २०७२	३९
४.५	दुग्ध सहकारीको बार्षिक लगानी २०७२	४०
४.६	लगानीका स्रोतको विवरण २०७२	४१
४.७	सहकारी भौतिक सम्पतिको विवरण २०७२	४२
४.८	वडाको आधारमा महिला,पूरुषको जनसङ्ख्या २०७२	४३
४.९	जातीय आधारमा दुग्ध व्यवसाय कृषकको विवरण २०७२	४४
४.१०	लिङ्गको आधारमा दुग्ध व्यवसाय कृषकको विवरण २०७२	४५
४.११	वडागत आधारमा दुग्ध व्यवसाय कृषकहरुको विवरण २०७२	४६
४.१२	पेशाका आधारमा दग्ध व्यवसायीको विवरण २०७२	४७
४.१३	किसानले पालेको पशुहरुका जातको विवरण २०७२	४८
४.१४	दुग्ध व्यवसाय किसानहरुले प्रयोग गरेका पुंजीका स्रोतहरु २०७२	४९
४.१५	नमूना कृषकका प्रेरणका स्रोतहरु २०७२	५०
४.१६	नमूना कृषकको तालिमको अवधी २०७२	५१
४.१७	सदस्यहरुको स्रोतको आधारमा बार्षिक आम्दानी २०७२	७२
४.१८	तहगत बार्षिक आम्दानी २०७२	५३
४.१९	क्षेत्रगत बार्षिक खर्च २०७२	५४
४.२०	तहगत बार्षिक खर्च २०७२	५५
४.२१	तहगत बार्षिक बचतको अवस्था २०७२	५६
४.२२	बार्षिक बचतको अवसथा २०७२	५७

४.२३	उत्तरदाताको शैक्षिक अवस्था २०७२	५८
४.२४	उत्तरदाताको तहगत शैक्षिक अथस्था २०७२	५८
४.२५	उत्तरदाताको बालबालिकाहरुको तहगत शैक्षिक अवस्था २०७२	५९
४.२६	शैक्षिक संस्था सम्बन्धी विवरण २०७२	६०
४.२७	बालबालिकाकाहरुको तहगत शैक्षिक विवरण २०७२	६१
४.२८	बालबालिकाको शैक्षिक क्षेत्रमा सहकारीले पारेको प्रभाव २०७२	६२

संक्षिप्त शब्दावली (ABBREVIATION)

आ.व	:	आर्थिक बर्ष
क्र.स.	:	क्रम संङ्ख्या
रु.	:	रुपैंया
गा.वि.स.	:	गा.वि.समिति
जि.वि.स.	:	जिल्ला विकास समिति
वि.स.	:	विक्रम संम्वत
वडा नं.	:	वडा नम्बर
प्रा.वि.	:	प्रथामिक विद्यालय
नि.मा.वि.	:	निम्न माध्यामिक विद्यालय
उ.मा.वि.	:	उच्च माध्यामिक विद्यालय
सं.	:	संस्था
जि.वि.स	:	जिल्ला विकास समिति
कृ.वि.का.	:	कृषि विकास कार्यलय
त्रि.वि.वि.	:	त्रिभुवन विश्व विद्यालय
क्र.म.	:	क्रम संख्या